

KERST HUISMAN, KLAAS BEKKEMA, JURJEN BOS,
HENDRIK DE JONG, EVERT KRAMER EN REINIER SALVERDA (red.)

Diggelgoud

*25 jaar Argeologysk Wurkferbân:
archeologisch onderzoek in Fryslân*

Boeles en het mysterie van het Dronrijp-type

Het is nu denkkelijk zo'n vijftien jaar geleden dat de oude heer Boeles het Koninklijk Penningkabinet in Leiden bezocht. 'Maar dat kan toch helemaal niet, die was toen toch allang...' Ja, dat klopt, en het was dan ook geen spirituele of transcendentale ervaring: de bezoeker bleek gewoon een zoon van zijn vader. Boeles junior had toen al een heel werkzaam leven als archeoloog met specialisatie Zuidoost-Azië achter de rug en was een groot deel van die tijd in achtereenvolgens Siam en Thailand werkzaam en woonachtig geweest. Ik weet niet meer precies waar het gesprek over ging, maar waarschijnlijk had het onder andere te maken met de zogenaamde *pot duang* ofwel 'kogelmunten', de typische oude Siamese geldstukken die in het Westen veelal *tical* worden genoemd. Boeiend vond ik dat Boeles in zijn jongere jaren kennis had gemaakt met dr Reginald le May (1885-1972), een Europeaan die ook het grootste deel van zijn leven in Siam woonde. Ronduit vermakelijk was zijn typering van Le May als de zonderling die zich in de ogen van de inheemse bevolking met onnutte oude dingen bezig hield. Belangrijker voor ons is echter dat Le May heel goed werk had verricht met de publicatie in 1932 van zijn beschrijvende, classificerende en interpreterende studie inzake die bolvormige *ticals*. Deze objecten vertonen namelijk alleen enkele 'heraldische' dynastieke symbolen en zijn vanwege hun anepigrafische (tekstloze) karakter vaak bijzonder lastig te dateren en toe te schrijven aan de diverse regeringsperiodes, om van verdere datering nog maar te zwijgen. Door eenzelfde classificatiedrift bevangen was ook de Oegstgeester verzamelaar Hans Meesters, wiens zeer omvangrijke tical-collectie in 2006 door schenking aan het Geldmuseum kwam, de nieuwe nationale numismatische verzameling waarin het Koninklijk Penningkabinet twee jaar eerder door fusie was opgegaan. En daarmee was ook die cirkel weer rond.

Indeling naar uiterlijk is een belangrijk hulpmiddel bij pogingen om vat te krijgen op materiaal dat verder moeilijk grijpbaar is. Dit is in de archeologie en de numismatiek niet anders dan in vele andere takken van wetenschap. Doel is steeds te komen tot een classificatie, waardoor aan individuele stukken een logische plaats gegeven kan worden in het grotere geheel. Hierbij speelt de – vaak onuitgesproken – opzet mee dat zo'n constructie een algemene geldigheid heeft. Strikt genomen mag echter

nooit worden vergeten dat zoiets een rationalisatie achteraf is. Er wordt gepoogd zo dicht mogelijk bij de historische werkelijkheid te komen, maar onduidelijk blijft in hoeverre men erin slaagt deze te benaderen. De geldigheid mag dus niet verabsoluteerd worden en directe vertaling naar vroegere geografische en chronologische, sociale en politieke verbanden is dan ook geen goede zaak. Het is slechts een afspiegeling van 'vroeger' en verder dan de 'buitenkant' komen we niet. Tegelijkertijd is het echter wel een hulpmiddel dat ons in staat stelt iets verder in de chaos van die oude tijden door te dringen en er structuur in te ontdekken.

Iets dergelijks moet ook dr. Pieter Catharinus Johannes Albertus Boeles (1873-1961) in gedachten hebben gehad toen hij zich in 1947 een onderwerp koos voor een andere feestelijke gelegenheid. In de bundel *Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland. Gedenboek A.E. van Giffen* – samengesteld door o.a. de oom van toenmalig Penningkabinet-medewerker H. Enno van Gelder, uitgegeven door Boom in Meppel – schreef Boeles over 'Merovingische munten van het type Dronrijp, en de vondst van Nietap'. Van Giffen was behalve hoogleraar-directeur van het Biologisch-Archeologisch Instituut in de jaren '20, '30 en '40 ook conservator van wat toen nog gewoon het Provinciaal Drentsch Museum heette. En in die collectie lag sinds 1901 de helft van de merovingische muntschat van Nietap. De andere helft behoorde toe aan het Koninklijk Penningkabinet, dat vanaf de oprichting in de eerste dagen van ons Koninkrijk tot 1986 gevestigd was in Den Haag. Boeles beschreef de genoemde muntvondst en stelde bovendien een classificatie voor van een groep anonieme tremisses uit de schat die hij aan de Friezen wenste toe te schrijven; tegelijkertijd labelde hij deze munten door die groep de benaming 'Dronrijp-type' mee te geven.

In 1937 had Van Giffen voor de collectie van het museum in Assen nog een aantal tot die vondst behorende stukken aangekocht, maar deze raakten elders in de collectie opgeborgen en zo bleven zij in 1947 aan Boeles onbekend. Zo'n 30 jaar later, bij de voorbereidingen voor een nieuwe bewerking van de vondst Nietap, bekwam mij het gevoel dat Fries chauvinisme Boeles parten had gespeeld bij zijn keuze van de benaming 'Dronrijp-type'. Immers, ook hij wist al dat in de vondst Nietap meer exemplaren van het bewuste type aanwezig waren (9 stuks) dan in de schat van Dronrijp (7 stuks). Waarschijnlijk vond hij een Fries vindplaatslabel echter beter passen bij een Fries munttype dan het Drentse 'Nietap', een dorp dat nota bene nog in het veen ligt ook. Dat *dédain* was onnodig, want de liefde voor de oudheidkunde had hij waarschijnlijk van zijn vader W.B.S. Boeles, die als rechter in Assen in de jaren 1866-1876 bestuurslid was geweest van het Drentsch Museum. Het was ongetwijfeld mijn Drentse volksaard die mij aanleiding gaf bevestiging van dit gevoel te bespeuren in een anek-

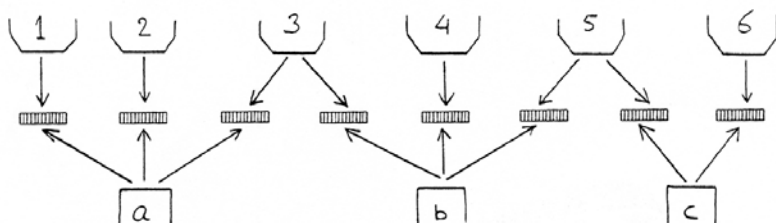

Figuur 1. Oude typologische indeling van het Dronrijp-type in A t/m D
(Boeles 1951, p 315 fig 58)

dote die archeoloog en historicus Wim de Boone eens vertelde over een bezoek aan Leeuwarden zo rond 1950. In een mislukte poging het gesprek enige sjeu te geven bezigde de jonge westerling een paar woorden in het Fries, waarop de oude Boeles meteen de ijskast wagenwijd openzette met de mededeling dat het hem altijd heel merkwaardig voorkwam als mensen een taal proberen te spreken die de hunne niet is.

Overigens revancheer ik me door – in de al zo lang op stapel staande studie over het muntwezen in de noordelijke periferie van het rijk van de Franken – alsnog de naam ‘Nietap-type’ te claimen voor een andere on-grijpbare munt uit de merovingische tijd, samen met benoeming van het Escharen-type, het Garderen-type, het Posterholt-type, het Remmerden-type en het Zweins-type.

Voor die aangekondigde studie is een veelvoud bestudeerd van het aantal ‘Dronrijp-munten’ waarop Boeles zich baseerde. Beperkte hij zich noodgedwongen tot het materiaal in het Fries Museum en de genoemde schat van Nietap, nu zijn door schrijver dezes talloze particuliere en openbare verzamelingen geraadpleegd in binnen- en buitenland, van Moskou tot Vancouver en van Stockholm tot Madrid. Het totaal aantal thans bekende munten dat op enigerlei wijze met het Dronrijp-type in verband is te brengen belooft circa 200 stuks. Het is opvallend hoe gevarieerd het uiterlijk van de munten van dit ene type is. Ook springt meteen in het oog dat de frequentie waarin de diverse uitvoeringen voorkomen ver uiteenloopt. Nu had Boeles ook al gezien dat er verschillende variaties zijn en zo kwam hij tot een onderverdeling die de letters A, B, C en D kreeg. Hij merkte op dat A-B-C een chronologische ontwikkeling leken te weerspiegelen en dat D daar los van leek te staan (fig. 1). Bij nadere beschouwing van het nu verzamelde materiaal moet het beeld dat Boeles construeerde echter worden bijgesteld. Een en ander berust op kwantitatieve analyse van het uiterlijk van de munten, op onderzoek naar de stempels waarmee

Figuur 2. Model van de koppeling van voor- en keerzijden van munten via de boven- en onderstempels waarmee zij geslagen zijn.

zij werden geslagen en op bepaling van het goudgehalte van de muntstukken.

Bij ordening van de munten van het Dronrijp-type naar uiterlijke kenmerken valt op dat een fors deel van het materiaal zich tot min of meer omvangrijke clusters groepeerd. Dat concludeerde Boeles ook al, maar stempelonderzoek demonstreert nu bovendien dat veel van de stukken in die grotere clusters geslagen werden met dezelfde voorzijde- en/of keerzijdestempel, of dat zij via een keten van opeenvolgende stempels aan elkaar gekoppeld zijn (fig. 2). Dit bewijst dat dergelijke stukken uit hetzelfde of een gerelateerd muntatelier afkomstig zijn. Een dergelijke mate van verwantschap ontbreekt volledig bij een veel kleiner deel van de munten. Hierin komen hoegenaamd geen stempelverbindingen voor – niet onderling en niet met de grote groep. Het zijn meest eenlingen, die weliswaar tot het Dronrijp-type behoren wegens meer oppervlakkige overeenkomsten, maar zij staan verder van het ‘centrum’ van het Dronrijp-type af: het zijn ‘afzwaaiers’ die zich naar het lijkt alle kanten op ‘bewegen’. Zo wordt in de eerste plaats duidelijk wat binnen het Dronrijp-type de hoofdmoot vormt en wat ruis is. In deze laatste categorie bevinden zich relatief veel nabootsingen met gespiegelde voorstellingen en vervalsingen van verguld koper. Het moge duidelijk zijn dat dergelijke varianten niet bruikbaar zijn voor het opstellen van een classificatie en hier wordt aan die kopieën van kopieën dan ook verder geen aandacht besteed.

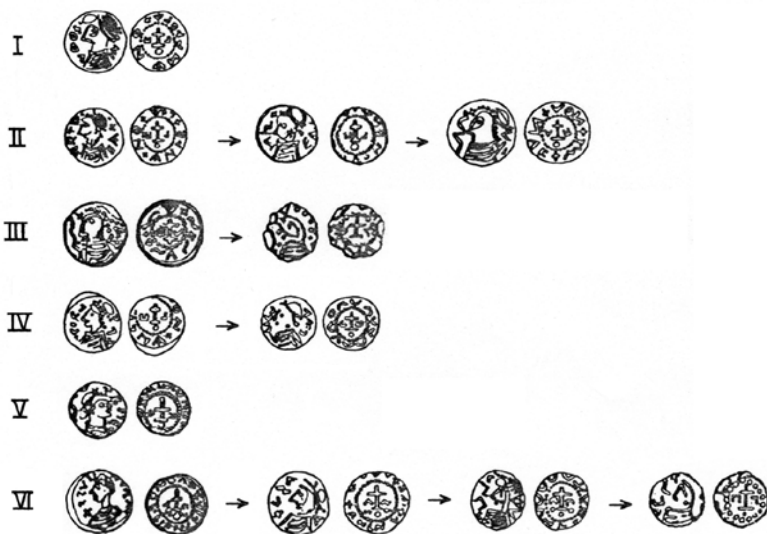
Meer materiaal betekent meer variatie en dat brengt vaak een zekere onoverzichtelijkheid met zich mee, maar tegelijkertijd biedt het ook nieuwe kansen. Er kunnen zo immers verbindingen tussen de diverse uitvoeringen gelegd worden die de overgang van de ene groep naar de andere verduidelijken. Ten opzichte van de indeling van Boeles zijn enkele varianten van plaats veranderd, omdat elementen in hun uiterlijk dat nodig maakten. Omwille van de duidelijkheid en het onderscheid met Boeles’ indeling is aan de nieuwe classificatie een nummer in Romeinse cijfers

I t/m VI gegeven (fig. 3). Vrijwel alle munten van het Dronrijp-type vertonen twee 'lettertekens' naast het kruis op de keerzijde; in enkele gevallen zijn dat slechts stippen. Verder treft men op de meeste groepen bij wijze van omschrift de letters NR vóór en EA achter de kop aan, in veel gevallen nauwelijks nog als zodanig herkenbaar. De series I en V tellen ieder slechts weinig exemplaren, maar de andere zijn omvangrijker en daarvan is een verdere onderverdeling in klassen gemaakt.

serie I		vier lettertekens voor de kop (Boeles: A)
serie II	klasse 1	NR plus nog twee andere lettertekens voor de kop (Boeles: —)
	klasse 2-3	NR voor de kop (Boeles: B)
	klasse 4	NR aaneen in golvende lijn (Boeles: vroege C)
serie III	klasse 1-3	NR aaneen in golvende lijn met drie stippen (Boeles: C)
	klasse 4	onherkenbare tekens, met drie stippen (Boeles: verworden C)
serie IV	klasse 1	onherkenbare lettertekens voor de kop, voorloper van 2 (Boeles: —)
	klasse 2-3	onherkenbare lettertekens voor de kop (Boeles: D)
serie V		kop naar rechts (Boeles: verwant)
serie VI	klasse 1	diverse lettertekens voor de kop (Boeles: A)
	klasse 2	resten van lettertekens voor de kop (Boeles: verworden C)

Er worden geen stempelkoppelingen gevonden tussen munten uit verschillende series. Dit zou erop kunnen wijzen dat wat wij nu beschouwen als één type, in feite afkomstig is van diverse muntateliers op verschillende locaties in de Friese gebieden die misschien wel min of meer tegelijkertijd actief zijn geweest.

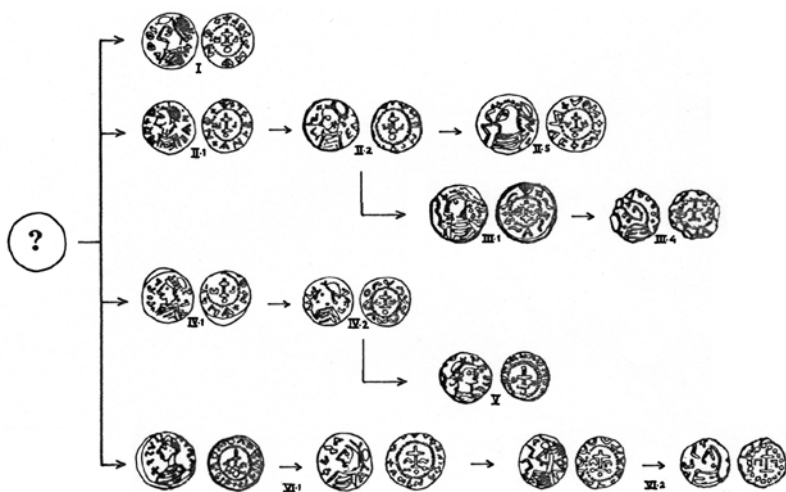
De onderverdeling in klassen dient als voornaamste doel het toekennen van de juiste plaats aan bepaalde variaties binnen type en series. Door Boeles waren zij – bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal – niet herkend als zelfstandige subgroep en bovendien door hem veelal ingedeeld op plaatsen waar zij nu niet thuis blijken te horen. De opstelling in series en klassen helpt ons bij onze pogingen de ontwikkeling te doorgronden van deze moeilijk grijpbare munten, zowel in typologische als chronologische zin. Via stempelonderzoek – het uiterlijk aspect – is van veel individuele munten vast te stellen of dat exemplaar ouder dan wel jonger is dan een of meer andere munten. Een muntstuk geslagen met een stempelpaar in goede conditie, is eerder gemaakt dan een munt van dezelfde stempels toen die stempels al meer versleten waren. En wanneer door stempelkoppeling (fig. 2) enige stempelparen aan elkaar geknoopt zijn, wordt de ont-

Figuur 3. Vernieuwde typologische indeling van het Dronrijp-type in series I t/m VI (Pol, ongepubliceerd)

staansvolgorde van meer munten vastgesteld. Uiteraard kan langs die weg aan deze ongedateerde munten niet méér dan een relatieve chronologie toegekend worden. Via vergelijking van de inhoud van schatvondsten komt men in dat opzicht – heel globaal – nog wel een stukje verder, maar zulke archeologische documenten zijn bijzonder zeldzaam: we hebben er te weinig van en daarom leveren zij ook maar betrekkelijk houvast. Wel is er nog een ander aspect waaraan in de laatste decennia in het onderzoek naar merovingische munten steeds meer aandacht wordt besteed, en dat is bepaling van het goudgehalte – het innerlijke aspect – van de munten.

Wanneer men de gehalten van de tremisses van het Dronrijp-type in ogenschouw neemt, dan valt nog een overeenkomst op met de indeling in series en klassen die op het uiterlijk van de stukken is gebaseerd. Bij de hoofdstroom, de clusters van typologisch nauw verwante stukken met veel stempelkoppelingen, is namelijk ook de overeenkomst in gehalte vaak groot. Dat die samenhang ook in het innerlijke aspect ontdekt kan worden hoeft niet te verbazen, want er is immers al een sterke mate van onderling verband aangetoond via de stempels waarmee die munten werden geslagen. Een dergelijke verhouding wordt overigens niet alleen waargenomen bij het Dronrijp-type, maar ook bij stukken uit belangrijke reguliere Frankische ateliers als Maastricht, Huy en Mainz, evenals bij de originele munten uit het atelier van Dorestad van de monetarius Ma-

Figuur 4. Stroomschema van Dronrijp-type series I-VI

delinus – niet te verwarren met de grote hoeveelheid imitaties op diens naam. De zojuistesignaleerde clustervorming bij de gehalten van deze anonieme Friese munten, leidt tot de conclusie dat muntproductie ook in de Friese gebieden niet willekeurig is geweest, net zo min als dat in de reguliere Frankische munthuizen het geval was. Ondanks dat de Frankische muntslag decentraal geregeld schijnt, stond zij kennelijk toch onder een vorm van centrale regie. In de loop van de kleine eeuw tussen ca. 585 en ca. 675 is daar namelijk een steeds lager wordend goudgehalte gebezigd. Inmiddels heeft grootschalig gehalteonderzoek duidelijk gemaakt dat er systematiek zit in het verloop van het gehalte en dat een en ander niet willekeurig is gebeurd. Eenzelfde ontwikkeling lijkt zich ook in de Friese gebieden te hebben voorgedaan. Deze vaststelling is van belang omdat zij het mogelijk maakt het materiaal verder te interpreteren. De geleidelijke verlaging van het gehalte is chronologisch bepaald en dit betekent in zijn algemeenheid dat munten in een cluster met hoger gehalte van eerder datum zijn dan die van een lagere gehaltecluster. En dit heeft weer implicaties voor de vermoedelijke ontstaansvolgorde van de diverse series en klassen. Zo blijkt dat de vroegste munten in alle series rond de 80% goud bevatten. Dit gegeven maakt aannemelijk dat de eerste munten van de diverse series binnen het Dronrijp-type ongeveer even oud zijn. Daarmee is Boeles' veronderstelling dat A-B-C een chronologische ontwikkeling weerspiegelden dus eigenlijk ontkracht. Volgens zijn opvatting was A de oudste, kwam B daarna en was C de jongste van het stel. De gehaltege-

gevens wijzen echter in de richting van gelijktijdigheid van de zes series die nu worden onderscheiden en deze moeten dus niet na maar naast elkaar worden gesitueerd, althans het ontstaan ervan. Redenerend langs diezelfde gedachtegang van ontwikkeling van het goudgehalte, moet de diversificatie van het Dronrijp-type ook een vrij snel verloop hebben gehad. In het stroomschema (fig. 4) is te zien hoe III.1 in typologische zin is voortgekomen uit II.2-4, en hoe V is afgeleid van IV.2-3. Omdat de gehalten van III.1 en V ongeveer even hoog zijn als hun voorbeelden, is de conclusie gerechtvaardigd dat zij heel kort – binnen enkele jaren? – na hun voorganger ontstonden.

Tot op heden is het niet gelukt eenduidig vast te stellen welk munttype de Friezen als voorbeeld voor hun tremisses hebben genomen. In het schema is door middel van een vraagteken aangegeven dat series I, II en IV waarschijnlijk teruggaan op hetzelfde, nog ongeïdentificeerde prototype. Ook VI zou door datzelfde prototype beïnvloed kunnen zijn, maar daarbij moet worden gewezen op de extra tekenjes onder de lettertekens naast het kruis op de keerzijde: die kleine tekens zijn niet te vinden op I t/m V, bij VI komen zij dus min of meer uit de lucht vallen. Het typologische verband tussen de vorm van de koppen op de tweede versie van VI.1 en op de eerste van VI.2 is onmiskenbaar. Ook de stippen onder de letters naast het kruis op de eerste versie van VI.2 vormen een detail dat zonder meer afgeleid lijkt van de tweede versie van VI.1 en dat versterkt dus het verband tussen die beide klassen die de voorzijden ook al tonen.

De hier voorgestelde indeling voert – helaas – nog niet tot het vertalen naar een precieze datering en lokalisering van het Dronrijp-type: er kunnen aan individuele munten nog steeds geen jaartallen van muntactiviteit en namen van productiecentra worden vastgeknoopt. Het schema maakt wel meer inzichtelijk hoe bepaalde stukken zich verhouden tot andere van hetzelfde Dronrijp-type, waar er mogelijk verband is qua plaats en tijd van ontstaan en waar dat verband ophoudt. De nu gepresenteerde verfijning van de typologie leidt dus tot verbeterd inzicht in de relatieve chronologie. En via de gehaltegroepen van reguliere Frankische series kan nu ook een voorstel voor de absolute chronologie geformuleerd worden: de aanmuntingen van het Dronrijp-type beginnen waarschijnlijk tegen het midden van de eerste helft 7e eeuw, circa 620 dus. Tenslotte kan het schema behulpzaam zijn bij de interpretatie van toekomstige vondstmunten, dat wil zeggen, totdat het weer door nieuwe vondsten en nieuwe inzichten wordt achterhaald.